

Araştırma Makalesi / Research Article

ROL TEORİSİ, KONSTRÜKTİVİZM VE REALİZM ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN İLİŞKİLERİ (1991-2023)

Nurgül BEKAR¹

Öz

Soğuk Savaş'ın bitişiyle Orta Asya'daki Türki Cumhuriyetler uluslararası ilişkiler sahnesinde bağımsız devletler olarak yerlerini almışlardır. Bölgedeki ülkelerin her biriyle özel ilişkiler geliştiren Türkiye için Özbekistan'la münasebetler gerek coğrafi/stratejik konumu gerekse sahip olduğu kaynaklar nedeniyle ayrı bir önem taşımaktadır. Bu kapsamda tarihi ve kültürel bağlara sahip Türkiye ile Özbekistan'ın ilişkileri 1991 sonrasında yeni bir gelişme sürecine girmiş, 2016 sonuna kadar inişli-çıkışlı devam etmiştir. Ancak 2016 sonrasında iki devletin ilişkileri Şevket Mirziyoyev'in Özbekistan Cumhurbaşkanı olmasıyla yeni bir gelişme ivmesi kazanmıştır. Türkiye ve Özbekistan'ın jeostratejik konumları ikili ilişkilerini bölgesel ve uluslararası düzeyde de önemli kılmaktadır.

Çalışmanın ana sorusu münasebetlerin hangi aşamaya geldiği ve bundan sonra ne yönde gelişme potansiyelini içerdiğidir. İlk olarak ülke profilleri ortaya konacak ikili ilişkilerin 1991 sonrası gelişim süreci ele alınacaktır. İkinci bölümde iki ülkenin mevcut ilişkileri realizm ve konstrüktivizm teorileri ile sınanarak incelenecektir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular ve ilişkilerin geleceğine dair saptamalar ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Özbekistan İlişkileri, Rol Teorisi, Konstrüktivizm, Orta Asya

WITHIN THE FRAMEWORK OF ROLE THEORY, CONSTRUCTIVISM AND REALISM TÜRKİYE - UZBEKISTAN RELATIONS (1991-2023)

Abstract

With the end of the Cold War, the Turkic Republics in Central Asia have taken their place as independent states on the stage of international relations. For Turkey, which has developed special relations with each of the countries in the region, relations with Uzbekistan are of particular importance due to its geographical/strategic location and the resources it possesses. In this context, relations between Turkey and Uzbekistan, which have historical and cultural ties, entered a new development process after 1991 and continued with ups and downs until the end of 2016. However, after 2016, the relations of the two states gained a new development momentum with the election of Shevket Mirziyoyev as the President of Uzbekistan. The geostrategic positions of Turkey and Uzbekistan make their bilateral relations important at the regional and international level.

The main question of the study is at which stage the relations have reached and in which direction they have the potential to develop in the future. First, country profiles will be presented and the post-1991 development process of bilateral relations will be discussed. In the second part, the current relations of the two countries will be analyzed by testing the theories of realism and constructivism. In the conclusion, the findings and the future of the relations will be presented.

Keywords: Türkiye-Uzbekistan Relations, Role Theory, Constructivism, Central Asia

¹ Doç. Dr., nurgul.bekar@gmail.com. ORCID: 0000-0002-6267-0160

Başvuru Tarihi (Received): 16.02.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.04.2024

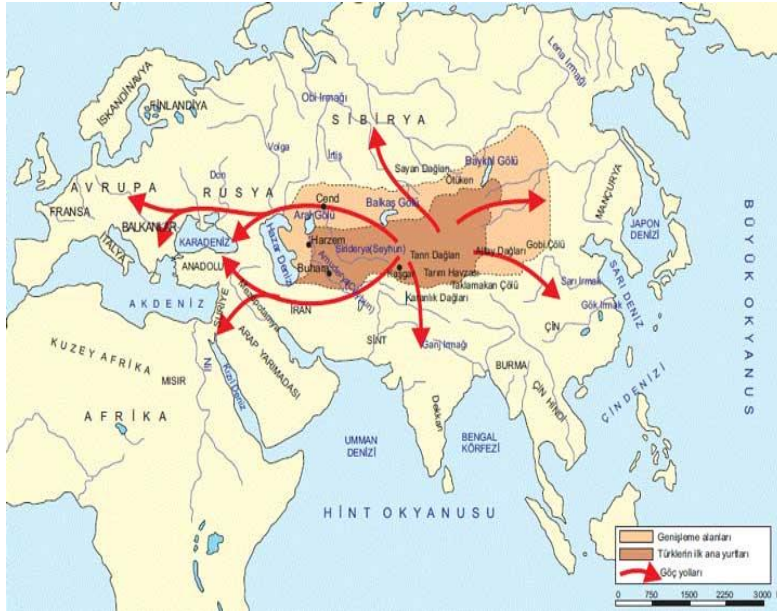
Giriş

Sosyalist sistemin Sovyetler Birliği liderliğine Mihail Gorbaçov'un gelmesiyle hızlanan çözülme süreci 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasına kadar uzanmış ve yaşanan olayların sonucunda iki kutuplu dünya düzeni dağılmıştır. Sovyetler Birliği'nin çökmesi bir yandan Doğu Avrupa ülkelerinin yeniden bağımsızlıklarını kazanmasına sebep olmuş, diğer taraftan Orta Asya'da yeni bağımsız Türk cumhuriyetlerini ortaya çıkarmıştır. Orta Asya'daki beş cumhuriyetten biri olan Özbekistan'ın 1991'de ilan ettiği bağımsızlığını tanıyan ilk devlet Türkiye olmuş ve iki ülke arasında başlangıcından itibaren diğer Türki cumhuriyetlerle olduğu gibi çok özel ilişkiler tesis edilmeye çalışılmıştır.

Anadolu Türklerinin geldiği coğrafya olması nedeniyle "Atayurdu" olarak anılan Orta Asya'da Özbekistan Cumhuriyeti ile ilişkiler Türkiye açısından tarihi-kültürel bağlar açısından çok önemli bir temel teşkil etmektedir. Aynı etnik kökenden gelmenin, aynı dini inanç ve benzer dillerin yarattığı etkileşimin yanı sıra iki devletin buldukları jeostratejik konumlar, sahip oldukları ekonomik işbirliği potansiyeli de Türk-Özbek ilişkilerinin gelişimine katkı sunmaktadır. Bu kapsamda Türkiye ve Özbekistan'ın ikili ilişkileri hem bölgesel hem de küresel anlamda bir değer ifade etmektedir.

Uluslararası sistemde 11 Eylül 2001 sonrasında ortaya çıkan yeni düzende Orta Asya bölgesinin ekonomik, siyasi, güvenlik konularında anahtar coğrafyalardan biri haline gelmesi, enerji, düzensiz göç, ticaret yollarında geçiş güzergahı teşkil eden Özbekistan'ın stratejik değerini de bu anlamda artırmıştır. İstikrarsız ve küresel politikaya güvenlik sorunları ihraç eden Afganistan'a komşu olması ise Özbekistan'ın politikalarının daha dikkatle izlenmesi ihtiyacına işaret etmektedir.

Şekil 1: Özbekistan'ın Coğrafi Konumu

Kaynak:

<https://www.google.com/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Fimages.turktoyu.com%2Fuploads%2Fcontent%2F16-s3f1aSOwJYpMzS2EIsdJXi0mi9D4X3brlXBhWGTP.jpeg&imgrefurl=https%3A%2F%2Fwww.turktoyu.com%2Fturklerin-orta-asya-dan-goc-etme-nedenleri&tbnid=n715TgyFg3hoDM&vet=12ahUKEwib7Cz3e73AhUwiYsKHd2DTcQMygBegUIARC4AQ..i&docid=KSWxF2zJrh1b5M&w=720&h=458&q=t%C3%BCrklerin%20orta%20asya%27dan%20anadoluya%20g%C3%B6%C3%A7%20etme%20haritas%C4%B1&ved=2ahUKEwib7Cz3e73AhUwiYsKHd2DTcQMygBegUIARC4AQ>

Bu çalışmanın temel amacı Türk-Özbek ilişkilerinin hangi aşamaya nasıl geldiğini rol teorisi, konstrüktivizm ve realizm açısından değerlendirmektir. İlişkileri anlayabilmek için iki devletin özgül ağırlığını ortaya koymak önem taşımaktadır, dolayısıyla ilk bölümde iki devletin uluslararası politika bağlamındaki yerleri açıklanacaktır. İkinci bölümde 1991 sonrası münasebetler rol teorisi, konstrüktivizm ve realizm çerçevesinde analiz edilecek, ilişkilerin gelişme potansiyeli üzerine değerlendirmeler yapılacaktır. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular ortaya konacaktır. Çalışmada literatür analizi yöntemi kullanılmış, Türkçe, İngilizce kaynaklardan yararlanılmıştır. Literatür taraması yapıldığında Türkiye ve Özbekistan ilişkilerinin daha çok tarihsel bakış açısı-akraba topluluk olma özelliği üzerinden değerlendirildiği ve genellikle Türkçe ve Özbekçe kaynaklar dışında Türkiye'nin Pan-Türkist politikalar izlediği eleştirisi ile çalışıldığı görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye ve Özbekistan'ın mevcut ilişkilerini tartışmak, buldukları coğrafyalardaki konumları ve küresel politikaya etki kapasiteleri göz önüne alındığında önem taşımaktadır. Bu kapsamda makale teorik bir çerçeve eşliğinde Türk-Özbek münasebetlerinin güncel durumunu ve geliştirilme potansiyelini değerlendirerek literatüre katkı sağlayabilecektir.

1. Türkiye ve Özbekistan'ın Uluslararası Politikadaki Konumları

Türkiye-Özbekistan ilişkilerini anlayabilmek için öncelikle ülkelerin profilini incelemekle işe başlamak gereklidir. 2024 rakamlarına göre 86 milyona dayanan (86.094.183) (Worldmeters) nüfusa sahip Türkiye 783.562 kilometrekarelik yüzölçümü ile Yunanistan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, İran, Irak ve Suriye ile kara sınır komşusudur. Rusya ile ise kuzeyde Karadeniz'de komşu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye dünyada 2040'da 100 milyona ulaşması beklenen nüfusuyla 195 ülke içinde 18. Sırada yer alırken, Avrupa Birliği'ne (AB) kıyasla en genç nüfusa da sahiptir (Şahin, 2023). Sanayi ve hizmet sektörüne dayalı açık bir ekonomisi olan Türkiye aynı zamanda işlenmiş tarım ürünlerinde, tekstil, motorlu taşıtlar, ulaşım ekipmanları, yapı malzemeleri, elektronik ev aletleri üretiminde dünyada önde gelen ekonomilerden biridir. Toplamda 500 milyar dolara yakın dış ticaret hacmi ile Türkiye dünyanın önde gelen ekonomileri arasında G-20 içinde yer almaktadır (Worldbank).

2000'li yıllardan itibaren dış politikasında yeni açılımlar gerçekleştiren Türkiye², Orta Asya'ya yönelik siyasetinde de yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda Özbekistan'ın ilk cumhurbaşkanı İslam Kerimov döneminde inişli çıkışlı seyreden ilişkilerini 2016 sonrasında ticaretten kültüre, eğitimden turizme, ulaşımdan teknoloji ve sanayiye birçok alanda güncellemiştir. Şevket Mirziyoyev'in Özbekistan Cumhurbaşkanı olması Türkiye ile ilişkilerin yükselişe geçerek her geçen gün daha da artarak devam etmesinin en önemli sebeplerinden birini teşkil etmektedir.

Kendisinin ve komşularının denize erişimi olmayan, İslam medeniyetinin Buhara, Semerkand, Hiva gibi tarihi kültür başkentlerini de barındıran (Çalışkan, 2018) Özbekistan Orta Asya coğrafyasının tam merkezinde 36 milyonu aşkın nüfusuyla bölgenin Kazakistan'dan sonra ikinci büyük ekonomisidir. Orta Asya'nın en verimli topraklarının ve en yüksek nüfus yoğunluğunun bulunduğu Fergana Vadisi'nin büyük kısmı sınırları içinde bulunan Özbekistan'da pamuk, altın, uranyum, petrol, doğal gaz başlıca kazanç kalemlerini teşkil etmektedir. Altın rezervleri dünyadaki en kaliteli rezervleri içermektedir. "Yeni Özbekistan" oluşumunda Özbekistan ekonomisi hem yurt içinde hem de yurt dışında açılım adımlarını hızlandırmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de de 37 farklı sektörde 417 tane Özbekistan sermayeli firma bulunmaktadır (Şahin, 2023).

Bölgedeki en homojen nüfus yapısına sahip Özbekistan'da Orta Asya'daki nüfusun yarısı yaşamaktadır. %84'ü Özbek olan ülkede % Tacik, % 2,5 Kazak, % 2,3 Rus, %2,2 Karakalpak

² Türkiye, Afrika Açılımı, Latin Amerika Açılımı, Güneydoğu ve Doğu Asya Açılımı gibi politikalarını 2000'lerin başından itibaren uygulamaya başlamış, uluslararası siyasette bölgesel ve küresel anlamda aktif bir aktör olma iddiasını bu açılımlarla desteklemiştir.

ve % 4 oranında diğer etnik kimlikler yaşamaktadır. Yönetim şekli “Başkanlık Sistemi” olan Özbekistan bağımsız Taşkent şehri, 12 vilayet, özerk Karakalpakistan Cumhuriyetinden oluşmaktadır. En kalabalık şehirleri başkent Taşkent, Andican, Buhara ve Fergana’dır.

Şekil 2: Özbekistan ve komşuları

Kaynak: <https://www.uyduharita.org/ozbekistan-haritasi/>

20 Haziran 1990’da egemenliğini, 1 Eylül 1991’de de bağımsızlığını ilan eden Özbekistan’da 28 Aralık 1991 referandumu sonucunda bağımsızlık resmîyet kazanmış, 8 Aralık 1992’de ise anayasa kabul edilmiştir. Ülkenin ilk cumhurbaşkanı İslam Kerimov bir yandan bağımsızlığı korumayı, diğer yandan Orta Asya’nın liderliğine soyunmayı hedefleyen bir dış politika yürütmüş, ancak Pazar ekonomisine kademeli bir şekilde geçme stratejisi izlemiştir. Kerimov’un döneminde bölgesel politikalara mesafeli bir tutum izleyen Özbekistan’ın özellikle genç nüfusuyla Orta Asya Devletleri arasında öne çıkmaktadır (Kasım, 2022).

Özbekistan 5 Aralık 2016’da Şevket Mirziyoyev’in Cumhurbaşkanı seçilmesinden itibaren dışa açılım girişimlerini artırmış ve küresel ekonomiye entegre olmak için reformlara³ girişmiştir. Özbekistan yönetimi günümüzde Üçüncü Rönesans Dönemi’nde olduğunu⁴ ifade etmektedir. Bu dönemi tanımlamak için kullanılan “Yeni Özbekistan” kavramı ülkenin bir yandan içeride yeni bir kalkınma stratejisi izlemeye başladığını bir yandan da dışarıda daha aktif bir dış ve uluslararası politika tesis etmekte olduğunu anlatmaktadır. 2022-2026 dönemi için belirlenen Yeni Özbekistan Kalkınma Planı’nda daha fazla ekonomik liberalleşme, çoğu alanda özelleştirme, rekabet, tekelleşmenin ortadan kalkması, daha fazla yabancı yatırım, fiyat istikrarı, ekonominin itici alanlarının desteklenmesi hususlarını öncelikli alanlar olarak belirlemiştir. Özbekistan bu bağlamda bir yandan kişi başına düşen milli gelirini 2030 yılına kadar 4000 ABD dolarına çıkarmayı hedeflerken, diğer yandan sanayi, makine, madencilik, tarım ve enerji sektörlerinde büyümeyi planlamaktadır.

Dış politikada ve uluslararası siyasette hem ikili ilişkilerini hem de uluslararası örgütlerle bağlantılarını yoğunlaştıran Özbekistan’ın, bölgesel bir oyuncu olma kapasitesi genişlemektedir. Ancak Rusya, Çin ve ABD’nin bölgedeki rekabeti Orta Asya coğrafyasına yeni sorunlar eklemekte, bu sorunlar Özbekistan için de engel teşkil etmektedir (İstikbal, 2021). Özbekistan dış politikasının belirlenmesinde Rusya Federasyonu halihazırda en önemli aktör olmaya devam etmekte, iki ülkenin kurumları arasında çeşitli düzeylerde temaslar yoğun şekilde gerçekleştirilmektedir. Rusya Federasyonu, Özbekistan’ın ikinci büyük ticari ortağıdır; ayrıca 2 milyon civarında Özbek vatandaşı Rusya’da çalışmakta, yaklaşık 35 bin öğrenci de yine Rusya’da eğitim almaktadır. Özbekistan’ın dış ticaretinde ilk sırada yer alan Çin Halk Cumhuriyeti ise

³ Özbekistan küresel ekonomiye uyum çalışmaları arasında bir yandan yenilenebilir enerji kaynaklarının ekonomideki payını artırmaya, diğer yandan dijital ekonomi hacmini yükseltmeye çalışmaktadır.

⁴ Birinci Rönesans Dönemi Buhara Hanlığı dönemidir. İkinci Rönesans Amir Timur dönemi ve günümüzde ise Üçüncü Rönesans Dönemi yaşanmaktadır.

ülkede ticari-ekonomik yatırımlar yapmasının yanı sıra⁵ “Kuşak-Yol Projesi” kapsamında Özbekistan’la siyasi ilişkileri de gelişmektedir. Bu bağlamda Özbekistan’ın sahip olduğu jeostratejik konum hem Çin’in hem de diğer devletlerin bölgeye yönelik siyasetlerinde etkili olmaktadır.

Özbekistan Avrupa Birliği (AB) ve Birleşik Krallık ile de dış politikasındaki açılımını sürdürmekte, bu çerçevede uluslararası siyasete entegrasyonunu hızlandırabilmektedir. Rusya-Ukrayna Savaşı ve Afganistan’daki siyasi durum nedeniyle Orta Asya’ya yönelik siyasetini yoğunlaştıran ve AB-Orta Asya Liderler Zirveleriyle kurumsallaştırmaya çalışan Avrupa Birliği Özbekistan’da hem örgüt olarak hem de üyeleri nezdinde ilişkilerini genişletmektedir. Yeni Özbekistan reformları bağlamında birçok konuda uzmanlık ve finansman AB’den ve AB üyesi ülkelerden temin edilmektedir. Almanya, Fransa ve İtalya, Özbekistan ile ilişkileri en fazla artıran AB üyeleri olarak gerek stratejik gerekse ekonomik-ticari ve kültürel alanlarda genişleyen bir siyaset izlemektedir. Türkiye ile AB arasındaki münasebetler düşünüldüğünde, Özbek-AB ilişkilerinin gelişmesi Türkiye ve Özbekistan’ın karşılıklı dış politikalarını etkileyebilecek mahiyettedir. Birleşik Krallık ise Orta Asya’ya yönelik dış siyaseti kapsamında Özbekistan ile ilişkilerini geliştirmektedir. Bu kapsamda Afganistan’daki siyasi durum, Çin’in ve Türkiye’nin bölgede ağırlığını artırmaya yönelik adımları Birleşik Krallıkın gerek Orta Asya’ya gerekse Özbekistan’a olan ilgisini yoğunlaştıran etmenlerdir. Özbekistan’da çeşitli düzeylerde ekonomik ilişkilere sahip Birleşik Krallık enerji, eğitim, terörle mücadele ve insan hakları konularında çeşitli girişimler gerçekleştirmektedir.

Ekonomik gelişme atılımlarının yanı sıra siyasi ve askeri politikalarda da kendisini güncellemeye çalışan Özbekistan Orta Asya’nın en güçlü ordusuna sahiptir. Global Firepower verilerine göre 2021 yılında Özbekistan Ordusu dünya sıralamasında 51. Sırada yer almaktadır. 50 bin aktif askeri bulunan ülkenin askeri bütçesi ise 1,4 milyar dolardır.

Türklerin ve Özbeklerin ilişkileri tarihsel olarak Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Kurtuluş Savaşı sırasında da Özbekler Mustafa Kemal Paşa’ya destek olmak istemiş, ancak Sovyet sistemi buna müsaade etmemiştir. Sovyet Dönemi’nde neredeyse “dondurulan” münasebetler, Özbekistan’ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte yeniden tesis edilmiştir.

2. 1991 Sonrasında Rol Teorisi, Realizm Ve Konstrüktivizm Çerçevesinde Türkiye-Özbekistan İlişkileri

Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıkları öncesinde Türkiye’nin Sovyetler Birliği içindeki Türk soylularla ilgili hiçbir hazırlığı bulunmuyordu (Dilmaç, 2019). Ancak bağımsızlıklarını kazanmalarını takiben Türkiye Orta Asya Cumhuriyetleri ile yakın ilişkiler içine girmiştir. 4 Mart 1992 yılında iki ülke arasında kurulan diplomatik ilişkilerden bugüne değin iki devlet arasında geliştirilen bağlantılar esasen üst düzey görüşmeler ve mekanizmalarla kurulmuştur. Ankara ile Taşkent arasındaki ilişkiler Özbekistan’ın 2016 itibariyle başlattığı “dışa açılım politikası” nedeniyle yeniden hız kazanmaya başlamıştır (İstikbal, 2021). Türkiye ile Özbekistan’ın 1991 sonrası ilişkilerini birkaç döneme ayırarak incelenecektir:

1.1991-1999 Dönemi

2.1999-2016 Dönemi

3.2016-2023 Dönemi

⁵ Çin, özellikle yenilenebilir enerji ve otomotiv sektörlerinde Özbekistan’a yatırım yapmaktadır.

Şekil 3: Türkiye ve Özbekistan'ın coğrafi konumları

Kaynak:

<https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcT4KU2YvY44kiP89R2264cf7Tt0srWTyqkPEw&usqp=CAU>

Dönemlerin her birinin kendine özgü belirleyici unsurları mevcuttur. Bu kapsamda Türkiye ve Özbekistan'ın ilişkilerine baktığımızda politikaların belirlenmesinde liderlerin belirleyiciliği nedeniyle rol teorisi; iki ülke ilişkilerinin fikirler, kolektif değerler, kültür ve sosyal kimlikten etkilenmesi sebebiyle konstruktivizm; ilk iki teori ile çelişiyor gibi görünse de devleti esas alan ve karşılıklı çıkar temeline dayanması nedeniyle realizm açısından ele alınacağından öncelikle bu teorileri açıklamak gereklidir.

Rol teorisi ulusal rol anlayışlarının kaynaklarını ve bunun dış politika üzerindeki etkilerini incelemeye odaklanmıştır. Teori başlangıçta Amerikan merkezli dış politika analizi akademisyenler tarafından kullanılmak üzere uyarlanmış, daha sonra konstruktivistler de bu teoriyi analizlerinde kullanmışlardır (Thies ve Breuning, 2012). Uluslararası ilişkilerde rol teorisinin çalışılmaya başlaması 1970'te Profesör K. J. Holsti ile başlamıştır (Backman, 1970). Holsti karar vericilerin kimliklerinin devletlerin dış politika kararları üzerinde etkili olduğunu savunmuştur (Breuning, 2019). Rol teorisinin temeli rol kavramıdır; her role ilişkin uygun davranışlara yönelik farklı beklentiler tarafından şekillendirilir (Breuning, 2019). Bu noktada dış politikanın belirlenmesinde üst düzey karar vericilerin, bir başka deyişle devlet liderlerinin devletin kimliğine dair inançları dış politikanın yapılışını doğrudan belirlemektedir (Thies, 2019).

Soğuk Savaşın bitişi uluslararası ilişkilerde Sovyet sisteminin de çöküşü anlamına gelmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan devletler arasında Özbekistan'da yönetime İslam Kerimov'un gelmesi ülkede yeni bir düzen kurulmaya çalışılsa da Sovyet yönetim felsefesinin henüz hala etkisini sürdürdüğü, Özbekistan'ın dünyaya açılmada ve uluslararası sisteme entegre olmada çok acele etmediği görülmektedir. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Kerimov'un bakış açısı, diğer bir ifade ile liderin devletin kimliğine ilişkin inançları Özbekistan'ın dış politikasını belirlemede birinci unsurdur. Öte yandan bağımsızlıkla birlikte Türk-Özbek münasebetlerinin kurulması ve sonrasında 1999 yılında ilişkilerin bozulmasında İslam Kerimov'un etkisi ne denli büyükse 2016'da Şevket Mirziyoyev'in cumhurbaşkanı seçilmesi de Türk-Özbek ilişkilerinin yeniden ivme kazanmasında o kadar belirleyicidir. Özbek dış politikasında birey/lider kimliğinin en önemli şekillendirici niteliği taşıdığı görülmektedir. İki devletin ilişkilerinin 1991'den itibaren Türk liderlerin tutumları da Türk-Özbek ilişkilerinin gidişatını belirlemiştir. Örneğin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in tutumu Kerimov'un Türkiye'ye yaklaşımını yumuşatabilmiştir. Diğer taraftan 2016 yılında Özbekistan'da Kerimov'un vefatı üzerine yaşanan yönetim değişikliğiyle Şevket Mirziyoyev'in göreve gelmesi sonrasında iki ülke cumhurbaşkanlarının kurduğu özel ilişki, Türkiye ve Özbekistan'ın birbirine karşı politikalarına belirlemiş, bu bağlamda çok hızlı ve pozitif ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu bağlamda Türkiye-

Özbekistan ilişkileri Mirziyoyev ve Erdoğan liderliğinde “Kapsamlı Stratejik Ortaklık” seviyesine yükselmiştir (Özbekistan Cumhurbaşkanlığı, 2022).

İşbirliğini geliştirirken rol teorisinin yanı sıra uluslararası ilişkilerde son dönemde en popüler teorilerden konstrüktivist teorinin etkisi de önemlidir. Konstrüktivizm siyasi davranışların sebebini açıklamaya çalışmaktadır. Konstrüktivizm toplumsal eylemlerin de toplumsal kurumları ve yapıları yaratabileceğini varsayar. Özellikle 1990’lardan itibaren uluslararası ilişkilerde tartışılan ve geniş yer kaplamaya başlayan konstrüktivizmin ana teorisyeni Alexander Wendt’e göre insanların bir arada yaşaması öncelikle paylaşılan fikirlerle gerçekleşmektedir. Hedeflenen aktörlerin kimlikleri ve çıkarları maddi güçten ziyade bu paylaşılan fikirlerle oluşturulmaktadır. Ancak bu fikirler yalnızca insanlar o an önemli olduğunu düşündüğü için etkili olan fikirlerdir; dolayısıyla siyasette en temel görüşler dahi değişebilir, bu da subjektif yaklaşımların siyaseti belirlediğini göstermektedir (Roskin ve Berry, 2014). Türk-Özbek ilişkilerinde de çalışmamızda incelenen her üç dönemde öznel değerlendirmelerin rol oynadığı, lider tutumunun ikili münasebetlerin çerçevesini çizdiği görülmektedir. Aynı zamanda iki devletin aynı etnik kökenden gelmesi, aynı dini inancı taşıması, benzer dil, sosyal ve kültürel unsurları barındırması öznel değerlendirmelerin alt yapısını oluşturmaktadır.

Uluslararası ilişkilerin bir disiplin olması sürecinde idealizm ve realizm tartışmasında öne geçen ve kendisinden sonra ortaya konan teorileri de derinden etkileyen realizm küresel siyaseti analiz etmede hala ana teori olarak kullanılmaktadır. Soğuk Savaş Dönemi’nde realizm gücü devam ettirerek güvenliğini koruyan devleti işaret etmektedir (Bekar, 2021). Bilhassa pandemik atmosferin uluslararası politikada yol açtığı sorunlar nedeniyle devletin rolünün güçlenmesi, realizmin Soğuk Savaş’ın bitişiyle kaybettiği popülaritesini yeniden ön plana geçmesini sağlamıştır. Uluslararası sistemdeki gücün yapısı ve dağılımı ile ilgilenen realizme göre en önemli şey devletlerin mevcudiyetlerini sürdürebilmeleridir. Dolayısıyla ulusal çıkarlar her şeyin üzerindedir. Üst bir otoritenin bulunmadığı anarşik bir uluslararası sistemden bahseden realizmin fikir önderliğini Yunan filozof Tükidides’e kadar götürmek mümkündür. Tükidides “Pelepones Savaşları” “adlı eserinde Atina’nın gücünün Sparta’da yarattığı korkuya dikkat çeker. Bir disiplin olarak uluslararası ilişkilerde realizmin öncüsü Hans Morgenthau ise ulusal çıkarları uluslararası siyasetin tek rasyonel anahtarı olarak görür ve uluslararası politikayı bir güç mücadelesi şeklinde tanımlar. İngiliz Tarihçi ve diplomat E. H. Carr ise İkinci Dünya savaşı sonrasında realizmin savunuculuğunu yaparak, akıllı devlet adamının ekonomik ve askeri gücü bir arada bulundurarak düşmanlarını caydırabileceğini ifade etmiştir.

Peki, esasen ulusal çıkar ve güç üzerine kurulu realizm ikili ve çok taraflı ilişkilerde çatışmaya mı yoksa işbirliğine mi daha yatkın bir teoridir? Türk-Özbek ilişkilerini açıklamakta realizmin etkisi nedir? Ana aktör olarak her zaman *devleti* gören realizm uluslararası işbirliği ihtimalini reddetmez, pek çok durumda ve pek çok alanda devletler anarşinin etkilerini hafifletmek üzere karşılıklı kazanım sağlamak ve paylaşılan zararı önlemek için ortak çalışma yoluna gitmektedirler (Jervis, 2013). Bu bağlamda Türkiye ile Özbekistan’ın ilişkileri 1991’den bu yana kimi zorluklarla sınanmış neredeyse kopma noktasına gelmiştir. Ancak her iki devletin realist yaklaşımı sayesinde münasebetler realist bir bakış açısıyla en azından stabil tutulmaya gayret edilmiştir. Realizm iki ülkenin kapıları tamamen kapatmasını engelleyecek tutumları mümkün kılmış, diplomatik ilişkiler çok yüksek düzeyde olmasa da sürdürülebilirken örneğin 1991’den itibaren faaliyette olan T.C. Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı Taşkent Türk İlk-Orta ve Lise Okulları kapanmadan eğitime devam etmiştir.

Özbekistan’da Mirziyoyev’in göreve başlamasıyla girişilen reformlardan Türk-Özbek ilişkileri de nasibini almıştır. 2016 sonunda cumhurbaşkanlığında yaşanan bu değişimle birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerde konstrüktivist yaklaşım daha etkili olarak yeniden inşa süreci başlatılmıştır. Dostluk ve kardeşlik hukukunun ön plana çıkarıldığı Türk-Özbek siyasetinde bu çerçevede ticari-

ekonomik gelişmeler öncelikli olmak üzere karşılıklı çıkarların artırılması realist teorinin, ilişkilerin güncellenme sürecinde inşa edilenler ise konstrüktivist teorinin etkisini göstermektedir. 2016'dan bu yana liderler arasında kurulan samimiyet ise ilişkilerin potansiyelini yükseltmektedir. Her iki devlet de karşılıklı çıkarları doğrultusunda tarihi-kültürel bağların desteği ve uluslararası konjonktürün de etkisiyle geçmişte yaşanan sıkıntıları bertaraf edebilmişlerdir. Bu bağlamda Türkiye'nin Özbekistan'daki görünürlüğü de hemen her alanda artmaktadır.

2.1.1991-1999 Dönemi

Kerimov Dönemi Özbekistan dış politikası egemenlik, bağımsızlık ve ülke içi istikrar temelinde, güvenlik ve bağlantısızlık ilkeleri ışığında yapılandırılmıştır (Hakim,2021). Bağımsızlığın kazanılmasından itibaren Kerimov Yönetimi bölgesel güç olma potansiyeline rağmen “izole” denebilecek bir dış politik tavır sergileyerek bölgesindeki önemli projelere mesafeli durmuş, komşularıyla ilişkilerinde de çeşitli sorunlar yaşamıştır (Çam, 2022). Ülke güvenliğini sağlamak ve komşularıyla sorunları çözmek için izolasyon ve Birleşmiş Milletler'e de tescil ettirdiği “tarafsızlık” politikalarının neticesinde Özbekistan'ın Kerimov döneminde daha çok mevcut bağımsızlığı korumaya odaklandığı görülmektedir (Yalçınkaya, 2022).

Özbekistan bağımsızlığını ilan ettiğinde, 16 Aralık 1991'de ilk tanıyan ülke Türkiye olmuş ve 4 Mart 1992'de diplomatik ilişkiler kurulmuştur (Dışişleri Bakanlığı). Hiç vakit kaybetmeden kurulmadan ilişkilerde tarihi ve akrabalık bağları kolaylaştırıcı bir etken teşkil etse de Kerimov döneminde Türkiye'ye yönelik politika da dalgalı bir seyir izlemiştir. 1991 yılında Kerimov yaptığı konuşmasında “Türkiye bize destek olursa Özbekleri kimse boyunduruk altına alamaz” ifadelerini kullanarak esasen Türkiye ile ilişkilerini ilerletme iradesini açıklamıştır. Nitekim 16-19 Aralık 1991'de Türkiye'yi ziyaret eden ilk Türk lider de kendisidir. Ancak burada anlatılmak istenen Türkiye'nin yol göstericiliği değil, “rol model” görülen Atatürk Türkiye'si ile işbirliği kurma niyetidir. Dönemin Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov Türkiye'ye yaptığı ilk ziyarette de bunun altını çizerek Atatürk'ün Türkiye'de başardığını Orta Asya'da başarılmasını umduğunu söylemiştir (Dilmaç, 2019). Bu çerçevede tüm Orta Asya Cumhuriyetleri'nin yeni bir ideoloji ya da önderlik beklemekten çok, küresel sistemle mümkün olduğunca hızlı bir şekilde uyumlu hale gelmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür (Fuller, 1997). Türkiye, Rusya'yı dizginlemek için İslami ve Türk dayanışmasını kullanmak (Blank, 1995) ve yeni kurulan Orta Asya Cumhuriyetleri ile bir “Türk Birliği” kurma fikrinden hareket etse de bu, literatürde çokça tartışılan pan-Türkist bir yaklaşım değildir.

Şubat 1992'de dönemin Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Özbekistan ziyaretinde imzalanan protokol ile Özbekistan'ı uluslararası forumlarda Türkiye'nin temsil etmesi kararlaştırılmıştır. Bu dönemde ekonomik ilişkiler hızlı bir biçimde gelişmiş ve Türkiye'nin tahsis ettiği kredilerden en fazla faydalanan ülke de Özbekistan olmuştur. Türkiye ayrıca Özbek Ordusu'nu terörle mücadele için eğitmek ve donatmak üzere 2 milyar dolar askeri yardımda bulunmuştur (Dirik, 2019).

Özbekistan ile çok iyi başlayan ilişkiler 1993 yılında bozulmaya başlamıştır. Türkiye ile Özbekistan arasındaki ilk gerginlik, muhalif Özbek lider Muhammed Salih ve arkadaşlarının Türkiye'de bulunmasından kaynaklanmıştır. Özbekistan'ın resmi yaklaşımı Muhammed Salih'in Kerimov rejimini devirmeye çalışan bir terörist olduğu yönündeydi (Balım ve Gürbüz, 2012). Bu durum iki ülke arasındaki işbirliğine dair fikirlerin değişmesine yol açmış ve Cumhurbaşkanı İslam Kerimov Türkiye'de okuyan Özbek vatandaşı öğrencileri geri çağırması, ayrıca Türkiye'ye 1998'den itibaren öğrenci göndermemeye başlamış, Türkiye'den de öğrenci kabul etmemiştir. Türkiye Muhammed Salih'in herhangi bir siyasi faaliyetine müsaade etmeyeceği garantisini verse de Kerimov 1994'te Türkiye'ye ziyaretinde Salih'in Türkiye'de bulunmasından duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir. Sonraları Muhammed Salih Türkiye'den çıktıysa da asılsız birtakım iddialar Türk-Özbek ilişkilerinde sıkıntı yaratmaya devam etmiştir. Bu sorunlara rağmen 1996 yılında Özbekistan ve Türkiye arasında imzalanan Ebedi Dostluk ve İş Birliği Anlaşması iki,

devlet arasında daha sonra imzalanacak anlaşmalara da temel teşkil etmiştir. 1998 yılında Başbakan Mesut Yılmaz'ın Özbekistan'a gidişi ilişkilerde yumuşamaya sebep olmuşsa da 1999 itibariyle yeniden soğuk rüzgârlar esmeye başlamıştır.

2.2.1999-2016 Dönemi

16 Şubat 1999 tarihinde Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te bombaların patlaması iki ülke arasında yeniden kopukluğa sebebiyet vermiştir. Zira bombalamaları gerçekleştirenlerden Rüstem Mamatkulov ve Zayinüddin Askarov İstanbul'da ele geçirilince bu kişilerin iadesini ileri sürerek Özbekistan, Türkiye'ye karşı bir tutum içine girmiştir. 90'larda en alt seviyeye inen iki ülke münasebetlerinde 2000'lerin başında Özbekistan Türk vatandaşlarına uygulanan serbest vize rejimini kaldırmış ve Türk vatandaşlarının Özbekistan'a girişini vizeye bağlamıştır (Saida, 2022). 1999 yılında Özbekistan –Türkiye Büyükelçiliği'ne bağlı okul dışında- Türk okullarını da kapatmıştır.⁶

Bombalama olaylarının ardından bozulan ilişkiler 2000 senesinde iyileşmeye başlamış, Türkiye terörle mücadeledeki tecrübesini paylaşmaya hazır olduğunu ifade ettiğinde Özbekistan da bu konuda Türkiye'den destek talep etmiştir. Böylece terörle mücadele sayesinde ikili ilişkilere önemli bir boyut eklenmiştir (Dilmaç, 2019). Ticari ilişkilerde de 2002 yılından itibaren bir artış yaşanmış, bunda da Özbekistan'ın ihracatçısı olduğu pamuk ve bakırın Türkiye'nin başlıca ithalat ürünleri arasında yer alması önemli olmuştur (Hepaktan ve Çılıpant, Haziran 2016). Ancak bu dönemde iki devletin ilişkilerinin rayına oturduğunu söylemek zordur, daha çok şartların getirdiği bir iş birliği süreci şeklinde nitelendirmek gereklidir.

Türkiye ile Özbekistan arasındaki bu kısa iyileşme, 2005 yılında Andican'da yaşanan olaylar nedeniyle bir kez daha münasebetlerin bozulmasına yol açmıştır. 13 Mayıs 2005'te Kerimov yönetimini protesto için toplanan insanlara ateş açılması sonucu çok sayıda ölen ve yaralanan olmuştur.⁷ Andican'daki meselelere dair Birleşmiş Milletler'de hazırlanan Özbekistan aleyhindeki rapora Türkiye'nin onay vermesi işleri biraz daha karıştırmıştır. Nitekim Özbekistan 2009'da Türkiye'nin öncülüğünde kurulan Türk Keneş'ine katılmayı da reddetmiştir. Türkiye ile askeri ilişkilerini de kesen Özbekistan bu alanda daha çok Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir. Bu dönemde iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin de içerdiği potansiyel oranında ilerlemediği görülmektedir (Hepaktan ve Çılıpant, 2016). Türkiye ilişkileri normalleştirmek için 2012'den itibaren girişimlerde bulunsa da İslam Kerimov'un vefatına kadar kaydedeğer bir gelişme sağlanamamıştır.

2.3. 2016-2023 Dönemi

Özbekistan'da ilk cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un vefatının ardından, Kerimov dönemi başbakanı Şevket Mirziyoyev'in cumhurbaşkanı seçilmesi yeni bir dönem başlatmıştır. Bu bağlamda Özbekistan bir yandan komşularıyla diğer yandan ABD, Rusya, Çin, Türkiye, Suudi Arabistan, Çin ve İran ile görüşerek hem bölgesel hem de bölgeyi etkileyen diğer aktörlerle yeni bir sayfa açmıştır (Çalışkan, 2018). Cumhurbaşkanı Mirziyoyev 2017-2021 dönemi için "Aksiyon Stratejisi"ni (Action Strategy)" uygulamaya koyarak her alanda reformları başlatmış ve devlet ile vatandaş arasındaki ilişkileri de yeniden tanımlama yoluna gitmiştir (Bowyer, 2018). Bu strateji ile yapılacak yeniliklerin ve açılımların da ilk sinyali verilmiştir. Cumhurbaşkanı Mirziyoyev, Özbekistan'ın gerek bölgesel gerekse uluslararası düzeyde etkinliğini artırmaya yönelmiştir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Şevket Mirziyoyev'in 17-18 Kasım 2016 tarihlerinde Semerkand'da gerçekleştirilen görüşmesi Türkiye ve Özbekistan'ın ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiş, iki taraf için ortak çıkarlar, kardeşlik hukuku ve tarihi sorumluluk fikirleri eşliğinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu tarihten sonra Türk ve Özbek cumhurbaşkanları hem ikili

⁶ Kapatılan bu okullar esasen FETÖ'ye bağlı okullardır.

⁷ Kerimov'a göre bu olaylar hükümeti devirmek isteyen radikal İslamcılarının işidir (Çalışkan, 2018).

düzeyde hem de uluslararası toplantılarda birçok kez biraraya gelerek ilişkilerin potansiyelini ilerletmeye çaba göstermişlerdir. Bu bağlamda lider yapısı ve izledikleri tutum iki ülke ilişkilerini belirleyen ve bu dönem için geliştiren en önemli unsurlardan birini teşkil etmektedir. Kerimov döneminde liderin tutumu nedeniyle kopma noktasına gelen ilişkilere karşın Mirziyoyev'in döneminde alınan kararlar Türk-Özbek münasebetlerinin itici gücünü oluşturmuştur.

25-27 Ekim 2017 tarihlerinde Mirziyoyev'in Türkiye'yi ziyareti yirmi yıl aradan sonra cumhurbaşkanı seviyesinde Türkiye'ye gerçekleştirilen ilk ziyaret olması sebebiyle ayrı bir önem taşımaktadır. Bu ziyaret sonrasında Cumhurbaşkanları yaptıkları açıklamayla iki devlet arasındaki münasebetlerin "stratejik ortaklık" seviyesine yükseltildiğini bildirmişlerdir. 22 anlaşmanın imzalandığı bu ziyaretin ardından ikili ilişkiler gelişmeye devam etmiş, ekonomi, eğitim, sağlık, teknoloji, enerji, turizm, kültür ve askeri konularda işbirliği artmıştır (Taşkömür, 2017).

Özbek Parlamentosu 3 Şubat 2018'de Türk vatandaşları için vizeyi kaldırmış, bir ay süreyle Türklerin Özbekistan'a vizesiz girebilmesine onay vermiştir (Dirik, 2019). Bu dönemde CB Mirziyoyev Özbekistan'daki Türk yatırımcılara kolaylık sağlanacağına ve gerekli kurumsal/yasal düzenlemelerin oluşturulacağına dair güvence vermiştir (Aben). Aynı zamanda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 29 Nisan-1 Mayıs 2018'deki Taşkent'i ziyareti sonrasında Türkiye ile Özbekistan arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi (YDSK) kurulmuştur. Siyasi etki açısından stratejik ortaklığın en önemli kurumsal mekanizmaları ve itici güçlerinden birini YDSK ve etkinlikleri teşkil etmektedir, diğerleri ise Karma Ekonomik Komisyon ile Ortak Stratejik Planlama Grubu ve faaliyetleridir. Pandemi başlamadan hemen önce YDSK'nin ilk toplantısı 19-20 Şubat 2020 tarihinde Mirziyoyev'in Türkiye seyahati sırasında gerçekleştirilmiştir.

Eylül 2019'da da Özbekistan (daha önce katılmayı reddettiği) Türk Devletleri Teşkilatı'na (eski adıyla Türk Keneşi) resmen üye olmuştur (Yesevi, 2022). Bu gelişmelerin sonucunda ticari ilişkiler de artarak 2016-2019 yılları arasında dış ticaret hacmi 1.242 milyardan 2.211 milyar dolara yükselmiştir (İstikbal, 2021). 2021 yılında ise ticaret hacmi 3,645 milyar dolar seviyesine çıkmıştır.⁸ Türkiye ve Özbekistan arasında hemen her alanda gerçekleşen tecrübe paylaşımının da desteğiyle ilişkiler gittikçe ivme kazanırken kısa vadede 5 milyar, uzun vadede ise 10 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefi açıklanmıştır.

Türkiye Ticaret Bakanlığı verilerine göre 2023 yılında Türkiye-Özbekistan ikili ticaret hacmi 3.12 milyar dolar (2022'ye göre % 12 düşüş gerçekleşmiştir) olmuştur. Bu kapsamda Türkiye'nin ihracatı 2022 yılına oranla % 2 artmış ve 1,91 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin ithalatı % 28 düşerek 1,21 milyar dolara kalmıştır (Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2024)

⁸ Türkiye Özbekistan'a tarım ve bahçecilik cihazları, katalizör, ilaçlar, bebek bezleri, demir-çelikten inşaat aksamı, plastik borular, gaz tribünleri, hububat öğütülmesi için makineler, içten yanmalı motorlar ve su artıma cihazları satmaktadır. Özbekistan ise Türkiye'ye bakır ürünleri, pamuk ipliği, çinko, polietilen ve pamuk satmaktadır. Türk-Özbek ticareti neredeyse yarı yarıya denk düşmektedir ve kazan-kazan prensibiyle işlemektedir.

Tablo 1: Türkiye'nin Özbekistan'a İhracatında İlk 10 Ürün

ÜRÜN GRUBU	2023 (\$)	Bir Önceki Yıla Göre Değişim (%)
Makinalar, Mekanik Cihazlar ve Aletler, Bunların Aksam ve Parçaları	540,121,186	3.88
Elektrikli Makina ve Cihazlar, Aksam-Parça-Aksesuarı	131,411,879	-0.23
Plastikler ve Mamulleri	116,954,785	-21.24
Boyalarda, Pigmentler, Vernikler, Macunlar, Mürekkepler, Vb.	88,488,258	5.39
Demir veya Çelikten Eşya	83,376,938	3.42
Muhtelif Kimyasal Maddeler	69,671,405	7
Motorlu Kara Taşıtları, Bunların Aksam, Parça, Aksesuarı	55,604,271	91.52
Eczacılık Ürünleri	49,735,573	-46.06
Çeşitli Mamul Eşya (Hijyenik Havlu, Bebek Bezi, Kalem, Çakmak, Fermuar, Fırça Vb.)	47,614,270	-8.01
Mobilyalar, Prefabrik Yapılar	47,194,480	-28.56

Tablo 2: Türkiye'nin Özbekistan'dan İthalatında İlk 10 Ürün

ÜRÜN GRUBU	2023 (\$)	Bir Önceki Yıla Göre Değişim (%)
Bakır ve Bakırdan Eşya	473,617,297	-17.55
Pamuk, Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat	340,336,352	-41.96
Plastikler ve Mamulleri	91,541,720	-14
Çinko ve Çinkodan Eşya	81,726,370	-52.31
Kıymetli veya Yarı Kıymetli Taşlar, Kıymetli Metaller	52,046,380	-3.64
Demir ve Çelik	50,622,120	55,031.91

Türkiye ile Özbekistan arasındaki ticaretin esasen 2017 yılı itibariyle önceki dönemlerle kıyaslanamayacak şekilde yukarı bir ivme kazandığı ve siyasi gelişmelere de kuvvetli bir zemin teşkil ettiği görülmektedir (Şahin, 2023). Özbekistan'daki Türk iş insanlarının yatırımları her geçen gün yükselmekte, bilhassa tekstil, taahhüt, gıda, tarım, otelcilik, inşaat malzemeleri, plastik, ilaç ve hizmet sektörlerinde 1800'den fazla Türk firması faaliyet göstermektedir. Türk Hava Yolları Taşkent, Buhara, Semerkand, Urgenç ve Fergana'ya karşılıklı seferler gerçekleştirmektedir. Türkiye 2021'de Çin ve Rusya'nın ardından 1.18 milyar dolarlık yatırımla Özbekistan'da üçüncü sıraya yerleşirken toplam dış ticaretinde dördüncü sırada yer almaktadır.

Pandemi sürecinin ardından 29-30 Mart 2022 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Özbekistan'a yaptığı devlet ziyareti iki ülke arasındaki stratejik ortaklığı bir üst kademeye yükselterek "Kapsamlı Stratejik İş Birliği"ne geçilmiştir (Putz, 2022). Cumhurbaşkanı ziyaretlerinin yanı sıra karşılıklı olarak bakan ve üst düzey bürokratların, akademisyenlerin ziyaretleri de Özbekistan ile ilişkilerin gelişmesinde büyük rol oynamaktadır. Ayrıca Türkiye Özbekistan'da başlatılan reformlara katkı sağlamak üzere Türk danışmalar görevlendirmiş ve bu danışmanların çalışmaları için ikili ticaret, ekonomi ve yatırım işbirliği projelerini teşvik etmek amacıyla Özbekistan yatırımlar ve Dış Ticaret Bakanlığı içerisinde sadece Türkiye ile ilişkilerden sorumlu bir Proje Ofisi'nin kurulması öngörülmüştür.

Özbekistan’da Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT), Türk Standartları Enstitüsü (TSE), Anadolu Ajansı (AA) Temsilcilikleri, Ziraat Bank Özbekistan gibi kurumlar da Türkiye-Özbekistan arasındaki ilişkilerde yapıcı ve geliştirici bir eğilim kazandırmaktadır. 1993 yılından beri faaliyetini sürdüren ve hiç kapatılmayan Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı Türk Okulu da Türk vatandaşlarının çocuklarına eğitim vermektedir. Türkiye’nin Semerkant Başkonsolosluğu’nun 7 Mart 2021 tarihinde Dışişleri Bakanları Mevlüt Çavuşoğlu ve Abdulaziz Kamilov tarafından açılmasıyla Türkiye Taşkent dışında da diplomatik misyon hizmetleri vermeye başlamıştır. Bu kadar üst düzey ve bu denli yakın ilişkilerin tesis edilebilmesinde iki cumhurbaşkanının yakın temas içinde olmaları ve ülkelerinde münasebetlerin kapasitesinin genişletilmesi için uygun ortamın sağlanması yönünde irade göstermeleri önemli rol oynamaktadır. Özbekistan ve Türkiye’nin sahip oldukları ortak kimlik ve benzer kültürel yapıyı işbirliği inşa etmede temel almaları da ilişkileri geliştirmenin diğer stratejik unsurunu oluşturmaktadır. Öte yandan her iki ülkenin kazan-kazan temelinde karşılıklı çıkarları gözeterek bölgesel ve küresel dengeleri gözeterek yakınlaşmaları da realist bir bakış açısının ilişkilerde oynadığı rolü göstermektedir.

Sovyet sonrası dönemde Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Afganistan, Tacikistan ve Kırgızistan’a komşu durumuyla bölgede önemli bir “coğrafi eksen” (Yalınkılıçlı, 2017) ve aktör olarak ortaya çıkmıştır. Sahip olduğu jeostratejik konum, köklü tarihi, zengin kültürel değerleri ve ekonomik potansiyeli ile Özbekistan Orta Asya’da barış ve istikrarın sağlanmasında anahtar bir pozisyonadadır (T. C. Dışişleri Bakanlığı). 2022 Şubat sonunda Rusya’nın Ukrayna’ya saldırmasıyla başlayan savaş ise bölgedeki dengelerin daha da hassaslaşmasına yol açmış, Özbekistan’ın barış ve istikrarının Orta Asya ve Avrasya coğrafyasında küresel ilişkiler ağını etkileyeme kapasitesini artırmıştır. Türkiye ise 84 milyona ulaşan nüfusu, Afro-Avrasya coğrafyasının ortasındaki jeostratejik konumu ile öne çıkarken, Avrupa, Karadeniz, Kafkaslar, Orta Doğu ve Afrika coğrafyasıyla kültürel-tarihi bağları, büyük ekonomik hacmi nedeniyle her zaman dikkate alınması gereken bölgesel bir oyuncudur (Hepaktan ve Çılıpant, 2016). Bu çerçevede Türkiye’yi de Özbekistan gibi küresel siyasete etki gücüne sahip bir bölgesel aktör şeklinde değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Taraflar arasında ilişkileri geliştirmek için öncelikle ticaret hacmini artırmak önem taşımaktadır. Her iki cumhurbaşkanı da dış ticaretin 5 milyar dolara yükseltilmesini hedef olarak koymuşlardır. Bu çerçevede iki ülke arasında bölgesel bazda bir gümrük birliği ile birlikte ihracatta karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı bir mekanizma teşkil edilebilir (Hepaktan ve Çılıpant, 2016).

3.Sonuç

Sovyetler Birliği’nin yıkılmasıyla ortaya çıkan yeni cumhuriyetler içinde Özbekistan bulunduğu konum ve sahip olduğu kaynaklar sebebiyle özel bir öneme sahiptir. Tarihi ve kültürel olarak Türk ve İslam medeniyetinin ev sahipliği yapan şehirlerin bu ülke sınırları içinde yer alması da Özbekistan’a ayrı bir değer yüklemektedir. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan’a komşu, Rusya, İran ve Çin’in siyasi etki alanında bulunan, Orta Asya’nın tam ortasındaki Özbekistan, Orta Asya coğrafyasının yarı nüfusunu barındıran, en verimli topraklarına sahip bir ülke olarak bölgesel ve küresel aktörlerin ilgisini çekmektedir. Diğer yandan Türkiye de coğrafi konumu sayesinde Asya’dan Avrupa’ya, Orta Doğu’dan Afrika’ya, Orta Asya, Kafkaslardan Balkanlar’a değin uzanan erişim gücüyle uluslararası siyasette dikkate alınması gereken bir bölgesel aktördür. Halen mevcut çatışma ve savaşların çoğunluğu Türkiye’ye komşu ve/veya Türkiye’yi direkt ilgilendirecek kadar yakında cereyan etmektedir. Bu da Türkiye’nin izleyeceği dış politikanın, bir başka ifadeyle ikili ve çok taraflı ilişkilerinin, sadece bölgesel değil, küresel bir etki de yaratacağı sonucunu doğurmaktadır.

Türkiye ve Özbekistan arasındaki ilişkiler tarihsel –kültürel alt yapıya sahip olmakla birlikte 1991 sonrası Özbekistan’ın bağımsızlığını kazanarak uluslararası ilişkiler sahnesinde yer almasıyla yeni

bir boyut kazanmıştır. 1991'den günümüze değin gel-gitli bir süreç geçiren iki devlet ilişkilerinde aynı etnik kimlikten, benzer dilden, aynı dini inançtan, benzer gelenek-göreneklerden gelmenin getirdiği etkilerle birlikte liderlerin etkileri de büyük olmuştur. 1991 sonrası Türkiye ve Özbekistan arasındaki münasebetler üç aşamada şimdiki haline ulaşmıştır. 1991-1999 ilişkilerin hızlıca başlayıp kimi sorunlarla bozulduğu; 1999-2016 toparlama girişimleri olsa da esasen gerilimli dönem; 2016'dan bugüne ise kademeli şekilde gittikçe daha iyi duruma gelen ilişkilerden söz etmek mümkündür.

Karşılıklı çıkarların şekillendirdiği Türk-Özbek ilişkilerinde bugün gelinen noktada iki ülke liderlerinin tutumları da destekleyici, teşvik edici ve ilerletici bir durum arz etmektedir. İlk iki dönem yaşanan gel-gitlere rağmen 2016 sonrasında yeniden inşa edilen münasebetler konstrüktivist teoriyi desteklerken, liderlerin ilişkilerin belirlenmesindeki baskın rolleri de makalenin yazımında rol teorisinin seçilmesinin isabetine işaret etmektedir. Nihai durumda her iki ülkenin karşılıklı çıkarları temelinde devlet aklına uygun davranmaları ise realizmin ikili ilişkilerdeki etkisini göstermektedir. Ancak hala iki ülkenin ilişkilerinde potansiyelin tümünün kullanıldığını söylemek zordur. Elbette bu durumun sebepleri arasında, ilişkiler yeniden ivme kazanırken 2020 başında pandeminin/pandemik koşulların uluslararası siyasette yarattığı tahribatı saymak gereklidir. 2021 sonunda Şevket Mirziyoyev'in ikinci kez cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle her iki ülke de kaldığı yerden devam ediyor hale gelmiştir.

Kaynakça

- Aben, D. (2022). New Stage in Turkey-Uzbekistan strategic partnership, *Eurasian Research Institute*, Erişim Adresi: <https://www.eurasian-research.org/publication/new-stage-in-turkey-uzbekistan-strategic-partnership/>
- Backman, C. W. (1970). Role Theory and International Relations: A Commentary and Extension. *International Studies Quarterly*, 14(3), 310-319. doi:10.2307/3013585.
- Balım, Ç. ve Gürbüz, Y. E. (2012). O'zbekistan Respublikası: "Özbek Modeli", A. Aydınğün. ve Ç. Balım (Ed.) *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri* içinde (ss. 221-311), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Bekar, N. (2021). Küresel güvenlik mi, güvenliğin küreselleşmesi mi?, N. Bekar (Ed.), *Çevrimiçi dünya. Küreselleşmenin geleceği* içinde (ss. 115-145), Ankara: Nika Yayınları.
- Blank, S. (1995). Energy, Economics, and Security in Central Asia: Russia and Its Rivals, Erişim Adresi: https://www.files.ethz.ch/isn/47534/Energy_Economics_Security.pdf
- Bowyer, A. C. (2018). Political Reform in Mirziyoyev's Uzbekistan: Elections, political parties and civil society, Erişim Adresi: <https://isdpeu/publication/political-reform-mirziyoyevs-uzbekistan/>
- Breuning, M. (Mart 2019). Role Theory in Politics and International Relations. *The Oxford Handbook of Behavioral Political Science*, Erişim Adresi: doi:10.1093/oxfordhb/9780190634131.013.29
- Çam, S. (2022). Kadim geçmişten modern geleceğe: Yeni Özbekistan, (Özbekistan Özel Sayısı), *Yeni Türkiye*, I/28(125), 9-16.
- Çalışkan, B. (2018). Orta Asya Raporu: Dönüşüm sürecinde Türk Cumhuriyetleri, *İNSAMER Rapor*, Erişim Adresi: https://insamer.com/tr/orta-asya-raporu-donusum-surecinde-turk-cumhuriyetleri_1743.html
- Dilmaç, T. (2019). *Özbekistan'da Ulus-Kimlik-Dış politika ilişkisi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Dirik, G. (2019, June 21). From hospitality to fraternity: Turkish-Uzbek relations, *Daily Sabah*, Erişim Adresi: <https://www.dailysabah.com/op-ed/2019/06/21/from-hostility-to-fraternity-turkish-uzbek-relations>
- Fuller, L. (1997). Turkey: A Diplomatic return to the Caucasus and Central Asia, *RFE/RL*, Erişim Adresi: <https://www.rferl.org/a/1086368.html>
- Hakim, M. (2021). Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin yeni dönemi. Dr. H. Gürpınar (Ed.), *Cemalettin Taşkıran'a Armağan: Devlet Hizmetinde 45 Yıl* içinde (ss. 398-423). Ankara: Barış Kitap.
- Hepaktan, E., & Çılbant, C. (2016). Geçmişten Günümüze Türkiye İle Özbekistan'ın Dış Ticaret İlişkileri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2). 97-110. doi: 10.18026/cbusos.86423
- İstikbal, D. (2021). *Orta Asya'da Yeni İş Birliği Alanları: Türkiye-Özbekistan İlişkileri*, (SETA Analiz, Sayı 357) Erişim Adresi: <https://www.setav.org/analiz-orta-asyada-yeni-is-birligi-alanlari-turkiye-ozbekistan-iliskileri/>
- Jervis, R. (2013). Realizm, neorealizm ve işbirliği: tartışmayı anlamak. E. Diri (Ed.), *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler* içinde (ss. 709-731), (M. P. Kafaoğlu ve M. Aydın, Çev.) İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, (İkinci Baskı).
- Kasım, K. (2022). Özbekistan: Türk Dünyasının Yükselen Yıldızı (Özbekistan Özel Sayısı), *Yeni Türkiye*, I/ 28(125), 115-122.
- Özbekistan Cumhurbaşkanlığı (2022). Uzbekistan and Turkey to Rise Relations to A Comprehensive Strategic Partnership, Erişim Adresi: <https://president.uz/en/lists/view/5090>
- Putz, P. (2022, March 31). Uzbekistan, Turkey Elevate Ties to a “Comprehensive Strategic Partnership”, *The Diplomat*, Erişim Adresi: <https://thediplomat.com/2022/03/uzbekistan-turkey-elevate-ties-to-a-comprehensive-strategic-partnership/>
- Roskin, M. G. ve Berry, N. O. (2014). *Uluslararası ilişkiler. Uİ'nin yeni dünyası* (Ö. Şimşek, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Saida, N. (2022). To Deepen Relations With Uzbekistan, Turkey Leans on Cultural Appeal, *The Diplomat*, Erişim Adresi: <https://thediplomat.com/2022/10/to-deepen-relations-with-uzbekistan-turkey-leans-on-cultural-appeal/>
- Şahin, A. (2023). Türkiye'nin Ekonomik Profili ve Özbekistan ile Potansiyel İşbirliği Fırsatları, *Türkiye-Özbekistan Ekonomik İşbirliğinin Geliştirilmesinde Yeni Ufuklar Sempozyumu*, içinde (ss. 41-71). İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Taşkömür, F. (2017). How did Turkey-Uzbek relations after two decades of stagnation?, *TRT World*, Erişim Adresi: <https://www.trtworld.com/turkey/how-did-turkey-uzbek-relations-improve-after-two-decades-of-stagnation--11677>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri, Erişim Adresi: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- Thies, C. G. (2009). Role Theory and Foreign Policy, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/228985348_Role_Theory_and_Foreign_Policy
- Thies, C. G., & Breuning, M. (2012). Integrating foreign policy analysis and international relations through role theory. *Foreign Policy Analysis*, 8(1), (pp. 1-4). doi:10.1111/j.1743-8594.2011.00169.x

On the Strategy for the Further Development of the Republic of Uzbekistan, Erişim Adresi: https://uzsm.uz/en/press_center/uzb_news/on-the-strategy-for-the-further-development-of-the-republic-of-uzbekistan/

Yalçınkaya, A. (2022). Mirziyoyev Dönemi ile Hızlanan Özbekistan-Türk Dünyası Yakınlaşması, (Özbekistan Özel Sayısı), *Yeni Türkiye*, I/28(125), 123-130.

Yalınkılıçlı, E. (2017). A New Era in Turkish-Uzbek Relations, *TRT World*, Erişim Adresi: <https://www.trtworld.com/opinion/a-new-era-in-turkish-uzbek-relations-11649>

Yesevi, Ç. G. (Spring-Summer 2022). Examining the organization of Turkic States: A Teacher and Norm-Creator, *Perceptions*, XXVII(I), ss. 2-24.

Worldbank, Overview, Country Context, Erişim Adresi: [https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview#:~:text=Country%20Context&text=T%C3%BCrkiye%20is%20the%2019th%20largest,official%20development%20assistance%20\(ODA\)](https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview#:~:text=Country%20Context&text=T%C3%BCrkiye%20is%20the%2019th%20largest,official%20development%20assistance%20(ODA))

Worldmeters, Turkey Population, Erişim Adresi: <https://www.worldometers.info/world-population/turkey-population/#:~:text=The%20current%20population%20of%20Turkey,of%20the%20total%20world%20population.>